

ROSSIYA BUXORO DIPLOMATIK MUNOSABATLARI

Sayfulloyeva Kuhinur

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Tarix fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligi bilan Rossiya o'rtasida rasmiy tus ola boshlagan elchilik aloqalari shakllanishi, rivojlanishi va mazmun-mohiyati mahalliy hamda rus manbalari asosida tahlil qilinadi. Xususan, 1558-1559 yillarda Antoniy Jenkinson boshchiligidagi ingliz elchiligining Buxoro safari, 1563-1564 yillarda Buxoro va Xivadan Moskvaga yuborilgan elchilarning qabul qilinishi, 1583-yilda Buxorodan Moskvaga yuborilgan elchilik missiyasi hamda boshqa diplomatik aloqalar haqida ma'lumotlar keltiriladi. Shuningdek maqolada Buxoro amirligi va Rossiya o'rtasidagi diplomatik aloqalar, qolaversa Rossiya bosqiniga qadar bo'lgan ikki o'rtadagi iqtisodiy hamda siyosiy munosabatlar o'z aksini topgan.*

Kalit so'zlar: *Buxoro xonligi, Buxoro amirligi, Rossiya imperiyasi, savdo aloqalari, elchilik missiyalari, O'rta osiyo, karvonlar.*

DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN RUSSIA AND BUKHARA

Abstract: *This article analyzes, on the basis of local and Russian sources, the formation, development, and essence of official diplomatic relations that began to be established between the Bukhara Khanate and Russia in the second half of the 16th century. In particular, it provides information about the journey of the English embassy led by Anthony Jenkinson to Bukhara in 1558–1559, the reception in Moscow of envoys sent from Bukhara and Khiva in 1563–1564, as well as the diplomatic mission sent from Bukhara to Moscow in 1583 and other diplomatic contacts. The article also reflects the diplomatic relations between the Bukhara Emirate and Russia, as well as the economic and political relations between the two sides prior to Russian conquest.*

Keywords: *Bukhara Khanate, Bukhara Emirate, Russian Empire, trade relations, diplomatic missions, Central Asia, caravans.*

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РОССИЯ И БУХАРА

Аннотация: *В данной статье на основе местных и российских источников анализируются формирование, развитие и сущность официальных дипломатических отношений, начавших складываться между Бухарским ханством и Россией во второй половине XVI века. В частности, приводятся сведения о путешествии английского посольства под руководством Энтони Дженкинсона в Бухару в 1558–1559 годах, о приёме в Москве послов, отправленных из Бухары и Хивы в 1563–1564 годах, а также о дипломатической миссии, направленной из Бухары в Москву в 1583 году, и других дипломатических контактах. Кроме того, в статье*

отражены дипломатические отношения между Бухарским эмиратом и Россией, а также экономические и политические связи между двумя сторонами до начала российского завоевания.

Ключевые слова: Бухарское ханство, Бухарский эмират, Российская империя, торговые связи, дипломатические миссии, Центральная Азия, караваны.

KIRISH

O'zbekistonning ko'p yillik tarixida Buxoro alohida ahamiyatga ega bo'lgan davlat sanalgan. Uning tarixiga nazar tashlansa, Buxoro xonligi hamda amirlikning tashkil topishidan boshlab so'ngi kunlarigacha murakkab siyosiy jarayonlar, keskin ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlar hukm surganligini ko'rish mumkin. Ayni XVI asrning ikkinchi yarmidan boshlangan Rossiya va Buxoro xonligi o'rtasida elchilik va savdo aloqalari rivojlanishi, keying davr uchun zamin yaratdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shuningdek, XVIII asrda Buxoro amirligi va Rossiya o'rtasidagi munosabatlarda yangi davr boshlandi. Bu davrga kelib Rossiyaning O'rta Osiyo xonliklari, jumladan, Buxoro xonligi bilan savdo-sotiq aloqalarida kamsitish siyosati yuritila boshlandi. Xususan, boj to'lovi miqdori oshirildi. Ayni paytda, siyosiy maqsadlarni ro'yobga chiqarish, tabiiy boyliklarga ko'z olaytirish kayfiyati kuchaya bordi. Rossiyani ayniqsa, O'rta Osiyo oltinlari qiziqтира boshladi¹².

Adabiyotlar sharhi: XVI asr mahalliy muallifi, tarixchi Hofiz Tanish al-Buxoriyning 1584-1591yillarda yozgan "Abdullanoma" ("Sharafnomayi shohiy") asari Markaziy Osiyo va Xurosonning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga oid muhim manba hisoblanadi. Shuningdek S.V.Jukovskiy, St.Russov, N.Veselovskiy kabi bir qator rus mualliflarining asarlarida Buxoro xonligi bilan Rossiya o'rtasidagi elchilik aloqalari tahlil qilinadi. Elchilik 21 oy (1558-yil apreldan 1559-yil 2-sentabrgacha) davom etgan bo'lib, unda Richard va Robert Jonsonlar va Aziz ismli tarjimon (tatar) hamrohlik qilgan¹³. Rossiya tomonidan O'rta Osiyoga jo'natilgan A. Jenkinson "Rossiyadagi Moskov shahridan, Baqtriyadagi Buxoro shahriga sayohat" asarida aytishicha, Buxoro bozorlarida yomon kiyingan va bunga qaramay ko'p tovarlar olib kelgan savdogarlar haqida aytib o'tadi, u bu tovarlar 2-3 yil davomida sotilmay qolganligini keltirib o'tgan¹⁴. Boshqa manbalar bu ma'lumotni rad etadi.

Ularning fikricha, Jenkinson ataylab chet-ellik, ayniqsa hind savdogarlarining faoliyati va hindlarning savdosini kamsitgan. Buxoro bozorlarida junga bo'lgan talabning yetishmasligini yaxshi bilgan ingliz sayohatchisi O'rta Osiyo bozorlarida Britaniya manufakturalarida to'qilgan matolarga talab kamligini tushunib yetgan. Jenkinsonning yozishicha, hind savdogarlari Buxoroga salla uchun ishlatiladigan yupqa turli xil oq matolarni olib kelishgan.

Jenkinsonning Buxoro savdosi haqidagi ma'lumotlarni to'liq haqiqat deb aytish qiyin. Chunki Buyuk Ipak yo'lining markazida joylashgan Buxoro qo'shni davlatlar bilan yaxshi savdo aloqalari olib borgan.

¹² Zamonov A., Egamberdiyev A. Buxoro amirligi tarixi (XVIII- XIX asr o'rtalari). – T.: "Tamaddun", 2022.- B. 86-89.

¹³ Ахмеджанов Г. А. Россия и Центральная Азия взаимосвязь исторической защитьюю. –М., -: 2008

¹⁴ Anthony Jenkinson, A Journey from the City of Mpscow to the City Bukhara in Bactria, London, 1558-1560

Rossiya esa ushbu hudud bozorlari va homashyosiga ko'z olaytirganini hisobga olgan holda Jenkinson ushbu fikrlarni aytib o'tgan desak bo'ladi.

Natijalar. Tarixiy manbalardan ma'lumki, XVIII asr II yarmidan boshlab, Rossiya savdo-iqtisodiy aloqalarida O'rta Osiyo xonliklari, xususan, Buxoro amirligining ahamiyati ortib borgan. Bunda birinchidan, Rossiyada rivojlanib borayotgan sanoat uchun xomashyo manbalarni topishga intilish, ikkinchidan, Osiyoda, ayniqsa Hindistonda Angliya ta'sirining kuchayib borayotganligi sabab bo'lgan. Doniyolbiy davrida Buxoro davlatining Rossiya bilan savdo-iqtisodiy aloqalarining yangi davriga tamaltoshi quyilgan edi.

Doniyolbiy otaliq 1774-yilda Ernazar Maqsud o'g'li boshchiligida o'z elchilarini Rossiyaga jo'natib, yaqin diplomatik va savdo aloqalarini o'rnatgan. Bu paytda u yerda Yekaterina II (1762-1797-yy.) hukmronlik qilar edi. Ikki davlat o'rtasida savdo aloqalari o'rnatilishida Ernazar elchining o'ziga yarasha o'rni bo'lgan. Ernazar elchi - Mulla Muhammad Ernazarbiy Maqsud o'g'li XVIII-asrda yashab o'tgan yirik savdogar va elchi. U amirlikning Rossiyaga yuborilgan elchilari rahbari bo'lgan.

U madrasada o'qigan bo'lib, 1745 yildan boshlab, Rossiyaga bir necha marta tijorat maqsadida borib, imperator Yelizaveta Petrovna qabulida bo'lgan. Shuningdek u savdo ishlari bilan Xuroson va Hindistonga ham borgan. Keyinchalik Buxoro hukmdori Doniyolbiy otaliq tomonidan 1774-76-yillarda va 1779-80-yillarda Rossiyaga yuborilgan 2 ta elchilik missiyasiga boshchilik qilgan.

Birinchi elchilik tarkibida 64 kishi va 20 ta ozod qilingan rus asirlari bo'lgan. Ular 1774 yil 1 sentyabrda Ashtarxon (Astraxon) shahriga kelishgan va Astraxon General gubernatori P.Krechetnikov huzurida bo'lishgan. So' ngra 1775-yil 14- mart kuni Moskvaga yetib kelishgach, Rossiya imperatori Yekaterina II tomonidan rasmiy ravishda qabul qilingan¹⁵.

Ikkinchi elchilik 1779 yil o' rtalarida boshlangan bo'lib, elchilik tarkibida 28 kishi bo'lgan. Ernazar elchi boshchiligida elchilar 1780-yil yanvarda Moskva va Peterburgga yetib kelishgan. Elchilik natijasida buxorolik savdogarlar Rossiyadan ko'p miqdorda mis, po'lat va cho'yan sotib olishga muvaffaq bo'lishgan. Ernazar elchi Rossiyada o'z vazifasini to'liq uddalagach, 1795- yilda Buxoroda madrasa qurdirgan. Amir Shohmurod tomonidan Mulla Muhammad Ernazarbiy Maqsud o'g'li Turkiyaga elchi sifatida yuborilgan va o'sha yerda yashab vafot etgan.

Doniyolbiy otaliqdan so'ng Amir Shohmurod taxtga kelgach, tashqi savdoni rivojlantirishda Rossiya bilan savdo aloqalariga alohida e'tibor qaratdi. Uning davrida Buxoroning Rossiya bilan savdo aloqasi o'tgan davrlarga nisbatdan sezilarli darajada kuchaydi. Bundan tashqari. Buxoro bilan Rossiya o'rtasidagi savdo aloqalarida qozoqlar ham muhim rol o'ynagan. Rossiya imperiyasida hukmdorlar almashganligi sababli Amir Shohmurod Rossiya bilan diplomatik va savdo aloqalarini yanada mustahkamlash maqsadida 1797-yilda Sankt-Peterburgga Polvonquli boshchiligida o'z elchilarini

¹⁵ История Узбекистана в источниках. Т. 1998.

jo'natadi. Rossiyaning yangi imperatori Pavel I elchilarni yaxshi kutib olgan va ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishini ma'lum qilgan¹⁶.

Amir Shohmurod hukmronligidan keyin ham Buxoroning Rossiya bilan savdo aloqalari rivojlanishda davom etdi. Orenburgda 1804- yili Buxoro amirligi savdogarlarining qarorgohi qurilib, unda 20 xonadon istiqomat qilgan. Ular Rossiya bilan Buxoro amirligi o'rtasidagi savdoda muhim o'rin tutganlar. Qarorgoh ahli 1812- yilda Napoleon armiyasiga qarshi janglarda faol ishtirok etgan. 1825- yilga kelib savdogarlar qarorgohi kengayib, xonadonlar soni 30 taga yetdi. Ularning ko'pchiligi hunarmandlar (novvoylar, savdogarlar) bo'lib, o'z mahsulotlarini shu yerda sotuvga tayyorlaganlar. Buxorodan yo'lga chiqqan karvon 2 oyda Orskka yetib borardi. Ba'zida savdo karvoni 5 mingtagacha tuyadan iborat bo'lardi.

Chernyaev ham 1865 yil 23 aprelda O'rta Osiyo davlatlari bilan Rossiyaning savdo aloqalari savdogarlar uchun qulay va xatarsiz bo'lishi kerakligini ta'kidlagan. Uning fikricha, Rossiyadan Qo'qonga temir, mis, po'lat, cho'yan va temir buyumlar, chit va sifatsiz gazmollar, baxmal, fayansli kosalar, kichiq oynaklar va charm olib kelingan. Rus savdogarlarining foydalari bojxona tufayli kamaygan bo'lsada, Rossiyaning xonlik bilan savdo aloqasi miqdori oshib borgan. Xususan: 1758 yildan 1855 yilgacha eksport 174.000 dan 2.171.000 kumush rublga, import esa 37.000 dan 676.000 kumush rublga oshgan. 1840-1850 yillarda O'rta Osiyo bozorida rus va ingliz tovarlari raqobat qildi¹⁷.

1841 yildan Buxoro-Qo'qon urushining boshlanishi oqibatida 1845 yilgacha savdo munosabatlari sustlashdi. 1850-60 yillardagi taxt uchun kurash ham shunday oqibatlarni keltirib chiqargan edi. Chegarada noqonuniy boj olish va qaroqchilarning ko'payishi ham 1860- yillarda savdoga salbiy ta'sir ko'rsatgan. 1853-yillardan boshlab Rossiyaning harbiy harakatlari ham savdoga juda yomon ta'sir ko'rsatdi.

XVIII asrning oxiri va XIX sarning boshi Buxoro xonligi bilan Rossiya o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tarixida savdo va diplomatik aloqalarning kengayishini va mustahkamlanishi bilan xarakterlanadi. Bu vaqtlarda Buxoro xonligi bilan Rossiya o'rtasidagi aloqalar, asosan, ikki tarafdin: Sibir va Orenburg savdo yo'llari orqali olib borilib, Orenburg orqali bo'lgan munosabatlarda ayniqsa ahamiyatlidir.

XVIII asrning oxirida Rossiya-Buxoro savdosining hajmi va xarakterini 1787- 1796 yillarida Rossiya va Buxoro o'rtasida olib borilgan tovar oborotidan ko'rish mumkin. Masalan, mana shu o'n yil ichida Rossiyadan Buxoroga 3 million 680,9 ming so'mlik mol chiqarilgan bo'lsa, Buxorodan Rossiyaga esa 4 million 150,9 ming so'mlik mahsulot chiqarilgan.

Bu davr ichida Buxoro va Rossiya savdosining umumiy hajmi unchalik katta bo'lmasa ham, lekin u tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda edi. Masalan, 1787-1790 yillar davomida Orenburg orqali Buxorodan Rossiyaga o'rtacha hisob bilan yiliga 360 ming so'mlik, 1790-1793 yillar ichida yiliga 405 ming so'mlik va 1793-1796 yillarda yiliga 465

¹⁶ Мирза Абдал Азим Сами. Таърих-и салатин-и мангитийа (История мангитского государства) /Изд. текста, предисл., пер. и примеч. Л.М. Епифановой.- М., 1962.

¹⁷ Мухаммаджонов А.Р., Неъматов Т.Н. Бухоро ва Хеванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. Т.; Фанлар Академияси нашриёти. 1957 й.

ming so'mlik mol chiqarilgan bo'lsa, XIX asrning boshiga kelganda, 1801 yilning o'zidayoq, Buxorodan Rossiyaga chiqariladigan mahsulotning hajmi 732,2 ming so'mga yetadi¹⁸.

1801 yilda Buxorodan Rossiyaga 483.7 ming so'mlik yigirilgan ip chiqarilib, u umumiy savdo oborotining 68 protsentini tashkil etsa; 19.5 ming so'mlik paxta, yoki savdo oborotining 2 protsentini, 42.5 ming so'mlik gazlama, yoki savdo oborotining 5 protsentini, 101.7 ming so'mlik xom teri, yoki savdo oborotining 13 protsentini, 45.8 ming so'mlik qorakul, yoki savdo oborotining 6 protsentini, 25.7 ming so'mlik revand, yoki savdo oborotining 3 protsentini va qolgan boshqa xildagi mahsulotlar savdo oborotining 3 protsentini tashkil etardi.

Demak, XIX asrning boshida Buxorodan Rossiyaga chiqariladigan mahsulotlar ichida yigirilgan paxta ipi bilan xom paxtani o'zi umumiy savdo oborotining 70 protsentini tashkil etadi. 1801 yilda Rossiyadan Buxoroga 217,7 ming so'mlik oltin chiqarilib, bu umumiy savdo oborotining 40 protsentini tashkil etsa, 112 ming so'mlik movut va boshqa xildagi tuqima mollar, yoki umumiy savdo oborotining 25 protsentini, 83 ming so'mlik koshenil qizil buyog'i, yoki savdo oborotini 16 protsentini, 76 ming so'mlik mo'yna, yoki savdo oborotining 15 protsentini, 16 ming so'mlik charm, yoki savdo oborotining 3 protsentini va boshqa xildagi molar chiqarilib, ular savdo oborotining 5 protsentini tashkil etardi. 1797 yildayoq Orenburg general-gubernatori Baron Ingelstrom O'rta Osiya xonliklari bilan savdo munosabatlarini kengaytirish va ularni normal holda olib borish uchun karvon yo'llarini xavfsizligini ta'min etishda savdo karvonlarini O'rta Osiyo bozorlariga doimiy suratda harbiy soqchi bilan ko'zatishni, mahaliy O'rta Osiyo savdogarlari uchun Rossiyaning ichki yarmarkalarida savdo qilishga ruxsat etilishini va Orenburgda O'rta Osiyo bozorlarini muntazam o'rganuvchi rus savdo muassasalarini barpo etishni taklif qilgan edi. O'rta Osiya bilan savdoni rivojlantirish maqsadida XIX asrning chor hukumati mahaliy O'rta Osiyo savdogarlariga Rossiyaning ichki rayonlarida va rus yarmarkalarida, birinchi navbatda Nejegorod yarmarkasida savdo qilish uchun ruxsat etdi. Orenburg general-gubirnatorining savdo karvonlari qatnaydigan yo'llarining xavfsizligini tamin etish uchun karvonlarni qurollangan konvoy bilan O'rta Osiya bozorlariga kuzatish to'g'risidagi taklif esa, 1803 yilga kelib amalga oshdi.

1803 yil iyul oyida Orsk krepostidan savdo karvonini Buxoroga birinchi marta harbiy eskort mudofaasi ostida junatishdi. Harbiy soqchilar bilan kuzatilayotgan savdo karvoni bilan elchi va saforatning boshlig'i Gaverdovskiy, doktor Bolshoy, karvonboshilardan Ivanov va Bagdanovich, tarjimonlardan Bekjonov va Bekchurinlardan iborat Buxoroga rus elchiligi yuborildi. Rus savdo karvoni 1803 yil, 23 iyulda Orsk krepostidan chiqib, Sirdaryoning Maylibosh kechuviga 30 chaqirim qolganda qozoq va xivaliklardan tashkil topgan talonchilik guruhlari bu kechuvning atrofiga joylashganliklarini eshitib, Buxoroga bormasdan orqaga qaytdi. Lekin qozoqlar karvonning orqasidan quvib yetib, unga hujum qiladilar. Natijada karvonni talon-taroj

¹⁸ Мухаммаджонов А.Р., Неъматов Т.Н. Бухоро ва Хеванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. Т.; Фанлар Академияси нашриёти. 1957 й.

etib,harbiy o'triyatning ko'pgina qismini,elchilikning a'zolaridan doktor Bolshoyni va elchilikning boshlig'i Gaverdovskiyning rafiqasini asir qilib, o'zlari bilan olib ketadilar. Buxoro va Rossiya savdo aloqalarining yuksalishi bilan bu ikki davlat o'rtasidagi diplomatik munosabatlar ham tobora mustahkamlanim bordi. 1804- 1808 yillarda Buxoro xonligidan Rossiyaga Miralouddin, 1816 hamda 1819 yilda Mirza Muhammadyusuf qo'rchiboshi boshliq elchiliklar yuborildi. Rossiya ham Buxoro xonligi bilan aloqalarni muntazam olib borish uchun Buxoroga o'z elchi va missiyalarini yuborardi. Masalan, 1803 yilda Goverdovskiy, 1809 yilda Abdulnosir Subhonqulov elchilari va 1820 yilda A.F.Negri boshliq katta diplomatik missiya yuboriladi.

Xulosa

O'zbekistonning ko'p ming yillik tarixida Buxoro amirligi alohida ahamiyatga ega bo'lgan davlat sanalgan. Amirlik tarixiga nazar tashlansa, unda amirlikning tashkil topishidan boshlab, so'nggi kunlarigacha murakkab siyosiy jarayonlar, keskin ijtimoiy va iqtisodiy vaziyatlar hukm surganligini ko'rish mumkin.

Shunga qaramay, amirlik O'rta Osiyodagi boshqa xonliklarga nisbatan o'ziga xos nufuzga va strategik mavqeyega ega davlat hisoblangan. O'rta Osiyo xalqlari Xitoy, Hindiston, Afg'oniston, Eron, Rossiya kabi mamlakatlar bilan XVI-XIX asrlarda uzviy iqtisodiy savdo aloqalari o'rnatib kelgan.

XVIII asr o'rtalaridan boshlab vujudga kelgan Buxoro amirligi O'rta Osiyo xalqlarining Afg'oniston, shuningdek, Rossiya bilan savdo aloqalari o'rnatgan vositachi davlat bo'lib qolgan. Buxoroga qo'shni shaharlar va xorijiy mamlakatlardan savdogarlar kelib turgan. Shaharda yakshanba va chorshanba kunlari bozor bo'lgan.

Buxoro amirligining iqtisodiy hayotida Qo'qon xonligi, Xiva xonligi, Qashqar, Hindiston, Afg'oniston, Eron va Rossiya bilan bo'lgan savdo katta o'rinni egallagan. Buxoro karvonsaroylarida Xiva va Qo'qon xonliklari, Hindiston, Afg'oniston, Rossiyadan olib kelingan mollar ayirboshlanardi. Xitoy tovarlari Qo'qon xonligi orqali Buxoro va Xiva xonliklariga ular orqali esa Sharq davlatlariga kirib borgan. Buxoro amirligining Rossiya bilan aloqasi alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Ushbu maqolada keltirilgan savdo aloqalari haqidagi ma'lumotlar nafaqat Buxoro amirligining tashqi iqtisodiy aloqalari to'g'risida, hattoki, xonlikning ijtimoiy xo'jalik hayoti haqida ham to'liq tasavvur qilishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История Узбекистана в источниках. Т.1988.
2. Мирза Абдал Азим Сами. Таърих-и салатин-и мангитийа (История мангытского государства) /Изд. текста, предисл., пер. и примеч. Л.М.Епифановой.- М., 1962.
3. Мухаммаджонов А.Р., Неъматов Т.Н. Бухоро ва Хеванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. Т.; Фанлар Академиясинашриёти. 1957 й.

4. Zamonov A., Egamberdiyev A. Buxoro amirligi tarixi (XVIII – XIX asr o’rtalari). – T.: “Tamaddun”, 2022- B. 86-89
5. Axmedjanov G. A. Россия и Центральная Азия взаимосвязь исторической защитьюю. –М., -: 2008
6. Anthony Jenkinson, A Journey from the City of Mpscow to the City Bukhara in Bactria, London, 1558-1560